

2 Meðferðarheimili á vegum Barnaverndarstofu

Í kaflanum er fjallað um þau meðferðarheimili sem Barnaverndarstofa hefur umsjón með. Rætt er um aðdraganda og uppbyggingu núverandi meðferðarkerfis. Greint er frá starfi meðferðarstöðvar fyrir unglinga, Stuðla, þar á meðal skipulagi, áherslum í meðferð og nýtingu á rýmum. Fram koma upplýsingar um hverjir vistast á Stuðla, aldur, kyn og eðli þess vanda sem börnin eiga við að glíma. Umfjöllun er um langtíma meðferðarheimili, þar á meðal um meðferðarstarf heimilanna, dvalartíma, skólagöngu og bakgrunn þeirra barna sem þar dvelja.

2.1 Aðdragandi og uppbygging núverandi meðferðarkerfis

Svo sem fjallað er um í 1. kafla skýrslu þessarar var með stofnun Barnaverndarstofu lagður grundvöllur að breyttum áherslum í meðferð barna á vegum ríkisins. Forsenda þessarar nýskipunar var m.a. ítarleg úttekt Hagsýslu ríkisins á meðferðarkerfi ríkisins, sem leiddi í ljós slaka nýtingu meðferðarheimila, óhagkvæmt rekstarform og ósveigjanlegan rekstur. Barnaverndarstofa hóf strax að vinna að umfangsmiklum breytingum á þessu sviði sem ætlað var að auka á rekstrarhagkvæmni, sveigjanleika í rekstri og mæta sem best eftirspurn eftir meðferð. Segja má að megináherslan í starfi Barnaverndarstofu fyrstu árin hafi beinst að þessu verkefni.

Fyrir stofnun Barnaverndarstofu fór meðferð barna að mestu fram á deildum Unglingaheimilis ríkisins. Greiningarmeðferð Unglingaheimilisins var tvískipt, annars vegar á meðferðardeildinni að Efstasundi 86, Reykjavík, og hins vegar að Tindum á Kjalarnesi, en þar fór fram sérhæfð vímuefna-

ferð. Bráðavistanir í neyðartilvikum voru í Efstasundi, en langtímameðferð fór fram á þremur stofnunum: Sólheimum 7 og Sólheimum 17 í Reykjavík og á Torfastöðum í Biskupstungu. Allar voru þessar meðferðardeildir ríkisreknar, að Torfastöðum undanskildum. Á síðustu tveim starfsárum Unglingaheimilisins var tveim rekstrareiningum í langtímameðferð bætt við, Stóru-Gröf í Skagafirði og Árbót í Aðaldal. Síðarnefnda heimilið var rekið samkvæmt þjónustusamningi.

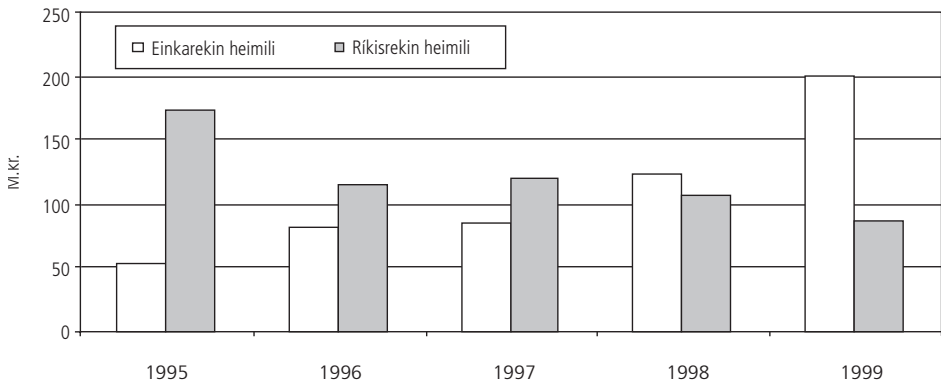
Þær áherslur sem Barnaverndarstofa lagði til grundvallar við skipulagsbreytingar á meðferðarkerfi ríkisins fyrir börn voru í samræmi við þær tillögur sem samþykktar voru í aðdraganda stofnunar hennar. Helstu atriði þeirra voru þessar:

- *Ný stofnun, meðferðarstöð ríkisins fyrir unglunga, hefði með höndum sérhæfða greiningu og meðferð jafnframt því að sinna neyðarvistun í bráðatilvikum. Í kjölfar vistunar á stofnuninni tæki við langtímameðferð þegar þess væri talin þörf. Áhersla var lögð á að um „lokaða vistun“ væri að ræða. Gert var ráð fyrir því að meðferðarstöðin yrði staðsett í Reykjavík og starfrækt samkvæmt reglugerð sem fæli henni faglegt og fjárhagslegt sjálfstæði, enda þótt hún lyti eftirliti og yfirstjórn Barnaverndarstofu.*
- *Langtímameðferð yrði eflað með fjölgun rýma á langtímameðferðarheimilum, sem starfrækt yrðu samkvæmt þjónustusamningum við Barnaverndarstofu. Í þjónustusamningum væri m.a. kveðið á um fjölda rýma, starfsfólk, meðferðarstefnu, eftirlit, rekstrarframlag o.fl. Sérstök áhersla var lögð á svonefnd „fjölskyldurekin meðferðarheimili“ þar sem meðferðaraðili byggir ásamt fjölskyldu sinni undir sama þaki og unglingarnir. Mörg rök hníga að því að slík heimili séu heppilegra úrræði en ríkisreknar meðferðarstofnanir. Nefna má að á slíkum meðferðarheimilum eru tengsl unglunga við meðferðaraðila nánari en á ríkisreknum heimilum með hefðbundnu vaktavinnufyrirkomulagi. Unglingurinn er í umhverfi sem líkist meira venjulegu heimili en aðstæðum á stofnun. Einnig má nefna rekstrarlegu rök. Rekstrarframlag er ákveðið í samningi og rekstraraðili hefur svigrúm til ráðstöfunar rekstrarframlags innan þeirra marka sem samningur leyfir. Þannig er unnt að auka hagkvæmni og ná betri nýtingu fjármuna. Samningagerð við einkaaðila getur einnig skapað aukinn sveigjanleika í fjölda og tegundum meðferðar-rýma þannig að tryggt sé að framboð sé í samræmi við eftirspurn á hverjum tíma.*

- *Staðarval langtímameðferðarheimila yrði utan höfuðborgarsvæðisins. Ávinningur af þeirri stefnu að flytja langtímameðferð út á landsbyggðina er margþættur. Auðveldara er að sinna langtímameðferð barnanna utan höfuðborgarsvæðisins. Á sveitaheimilum hafa börnin meira frelsi til athafna og útlífs en eru laus við margvísleg áreiti sem einkenna borgarlíf. Þar er unnt að nýta umhverfið í þágu meðferðarstarfsins svo sem með útvist, þátttöku í búskap o.fl. Að lokum má nefna að staðarval langtímameðferðarheimila getur skapað ný og fjölbreyttari atvinnutækifæri á landsbyggðinni.*

Barnaverndarstofa hefur unnið að uppbyggingu meðferðarkerfisins í samræmi við ofangreindar áherslur. Mynd 2 endurspeglar hvaða þróun hefur orðið á þessu sviði frá stofnun Barnaverndarstofu. Árið 1995 voru 24% af heildarrekstrar-kostnaði vegna meðferðarheimila sem starfrækt voru samkvæmt þjónustusamningi við Barnaverndarstofu en 76% vegna ríkisrekinna heimila. Eins og sjá má á myndinni hefur hlutfallið smám saman snúist við og árið 1999 voru 70% af heildarrekstrar-kostnaði vegna meðferðarheimila sem starfrækt voru samkvæmt þjónustusamningi við Barnaverndarstofu en 30% vegna ríkisrekinna heimila.

Mynd 2 Breytingar á rekstrarformum meðferðarheimila 1995–1999

Framkvæmd þeirrar stefnu sem Barnaverndarstofa hefur unnið að við að breyta rekstrargrundvelli meðferðarheimila var kynnt sem framlag Íslands á fundi sérfræðinganefnar efnahags- og framfarastofnunar Sameinuðu þjóðanna, OECD, í París árið 1996 þar sem fjallað var um nýjungar í opinberum rekstri. Hlaut framlag Íslands sérstaka viðurkenningu fyrir bestu verklagsreglur við gerð samninga í ríkisrekstri.

Hér á eftir verður gerð grein fyrir framkvæmd breytingarstarfsins eftir árum til loka árs 1999 en þá má segja að hin nýja skipan meðferðarkerfis ríkisins fyrir börn hafi að fullu verið komin til framkvæmda.

2.1.1 Breytingar á árinu 1995

Nokkrum mánuðum áður en Barnaverndarstofa tók til starfa hinn 1. júní 1995 hafði meðferðarstöð ríkisins fyrir unglunga hafið formlega starfsemi sína. Undir hana heyrðu meðferðarheimilin að Efstasundi 86, Sólheimum 7 ásamt Tindum á Kjalarnesi. Meðferðarstöðinni hafði jafnframt verið falið að hafa umsjón með langtímameðferðarheimilunum að Sólheimum 17, Torfastöðum, Árbót og Stóru-Gröf fram að stofnun Barnaverndarstofu.

Á árinu 1995 var hafist handa við byggingarframkvæmdir á nýju húsnæði fyrir meðferðarstöð ríkisins, sem síðar fékk heitið Stuðlar. Fyrirhugað var að sameina þar starfsemi þriggja meðferðardeilda, Tinda, Efstasunds 86 og Sólheima 7, þar sem yrði öflug greiningarmeðferð, vímuefnameðferð og neyðarvistun.

Eftir því sem leið á starfstíma Tinda á Kjalarnesi varð nýting heimilisins sífellt lakari. Þegar komið var fram á mitt árið 1995 var ljóst að óhjákvæmilegt væri að grípa til ráðstafana vegna rekstursins þar. Í upphafi starfsemi á Tindum var gert ráð fyrir 15 rýmum en vegna slakrar nýtingar var þeim fækkað í tíu árið 1993. Meðalnýting rýma varð mest átta rými árið 1993 en síðasta starfsár Tinda, árið 1995, var meðalnýtingin komin niður í 5,7 rými. Meðan Tindar voru starfræktir var nýtingin breytileg frá einum mánuði til annars. Stundum voru nýtt átta til tíu rými á mánuði en aðra mánuði voru tveir til þrjár einstaklingar í meðferð. Þá gekk illa að halda þeim unglungum sem þar voru í meðferð, en nær átta af hverjum tíu yfirgáfu meðferðarheimilið áður en meðferð var lokið. Fastur rekstrarkostnaður var mjög hár þar sem starfsframmi heimilisins var miðaður við mun fleiri unglunga en þangað leituðu. Þannig lætur nærri að kostnaður á hvert meðferðarrými hafi verið þrefaldur á Tindum í samanburði við önnur meðferðarheimili. Tilraunir voru gerðar til að draga úr rekstrarumsvifum og breyta rekstrarformi m.a. með því að félagasamtök eða starfsfólk yfirtæki reksturinn. Eftir að ljóst var að þessar tilraunir báru ekki árangur var ákveðið að tillögu Barnaverndarstofu að hætta rekstri meðferðarheimilisins hinn 1. september 1995.

Samhliða lokun Tinda var ákveðið að grípa til sérstakra ráðstafana, sem öðrum þræði var ætlað að brúa bilið þar til Stuðlar tækju til starfa. Sett var á laggirnar dagdeild í miðbæ Reykjavíkur í tilraunaskyni þar sem unglungum

var boðið upp á sérhæfða vímuefnameðferð. Inntak þeirrar meðferðar var það sama og á Tindum og sá fyrrum starfsfólk Tinda um hana. Dagdeildin starfaði fram á vorið 1996 en var þá lokað þar sem sýnt var að hún nýttist unglíngunum ekki sem skyldi og stutt í að Stuðlar hæfu starfsemi sína. Önnur ráðstöfun sem gripið var til í tengslum við lokun Tinda var samningur við fíknio- og fjölkvilladeildina Teig, Landspítalanum, um að veita unglíngum sértæka vímuefnameðferð og var hann í gildi þar til Stuðlar tóku til starfa.

Fljótlega eftir að Barnaverndarstofa hóf störf var jafnframt tekin ákvörðun um eflingu lokaðrar meðferðardeildar í Skagafirði með fjölgun rýma og flutningi í nýtt húsnæði. Meðferðardeildin að Stóru-Gröf hafði verið sett á laggirnar í tilraunaskyni á árinu 1993 fyrir unglínga í mótþróu, en þar voru einungis þrjú rými til að byrja með. Um var að ræða afar dýra og óhagkvæma rekstrareiningu, ekki síst vegna þess hversu fáir unglíngar vistuðust þar auk þess sem húsakostur var rýr og háði það starfseminni. Gerð var úttekt á starfseminni og lagðar til verulegar breytingar, þær helstar að starfsemin yrði boðin út eða hún flutt um set og rýmum fjölgað. Ekki þótti tímabært að bjóða starfsemina út en ákveðið að taka á leigu húsnæði í eigu einkaaðila að Bakkaflöt í Skagafirði, jafnframt því sem rýmum var fjölgað um tvö, í fimm. Rekstur mötuneytis fyrir meðferðarheimilið var hins vegar boðinn út með góðum árangri öll starfsár heimilisins. Starfsemin hófst hinn 1. september 1995 þar sem hún var til húsa til loka ársins 1998 þegar meðferðarheimilið Háholt í Skagafirði hóf starfsemi sína. Starfsemin að Bakkaflöt var einungis tíu mánuði ársins þar sem ekki fengust afnot af húsnæðinu yfir sumartímamann, en þá var starfrækt ferðapjónusta á staðnum.

Á árinu 1995 voru stigin fleiri skref í þá veru að efla langtímameðferð fyrir börn. Um haustið var undirritaður nýr þjónustusamningur við meðferðarheimilið Árbót í Aðaldal og rýmum fjölgað úr fjórum í fimm. Upphaf starfseminnar að Árbót má rekja til ársins 1992 en þá var samið við ábúendur um að reka úrræði fyrir tvö börn sem þörfuðust öryggisgæslu og meðferðar. Árið 1994 var rýmum síðan fjölgað í fjögur með skammtímasamningi rekstraraðila og félagsmálaráðuneytis en með samningi við Barnaverndarstofu haustið 1995 var lagður enn traustari grunnur að framtíð heimilisins.

Meðferðarheimili Barnaheilla að Geldingalæk hóf starfsemi sína haustið 1993. Starfsemin heyrði beint undir félagsmálaráðuneytið þar sem börnin sem nutu þar meðferðar voru undir þeim aldursmörkum sem kveðið var á um í reglugerð um Unglingaheimili ríkisins. Umsjón með innlögnum var í höndum félagsmálaráðuneytis og eftirlit með rekstri var í höndum stjórnar heimilisins.

Við stofnun Barnaverndarstofu tók stofan við þessum hlutverkum. Haustið 1995 var gengið frá þjónustusamningi við nýja rekstraraðila.

2.1.2 Breytingar á árinu 1996

Viðburðaríkasta breytingin sem varð á meðferðarkerfi ríkisins fyrir börn á árinu 1996 var að þá hófst starfsemi Stuðla. Með Stuðlum voru mörkuð þáttaskil í þeim breytingum sem hér er fjallað um. Í fyrsta sinn var unglingsmeðferð í húsnæði sem sérstaklega hafði verið hannað og byggt með þarfir meðferðar í huga. Þannig miðaði hönnun hússins m.a. að því að unnt yrði að halda unglingum í mótþróa í meðferð og varna brotthlaupti þeirra. Aldrei fyrr hafði faglega jafn sterk meðferðareining verið starfrækt, t.d. hófu fjórir sálfræðingar störf við stofnunina. Loks var aðstaða fyrir neyðarvistun í bráðatilvikum mun stærri og öflugri en áður þekktist. Með opnun Stuðla í september 1996 lauk starfsemi að Efstasundi 86 og Sólheimum 7 en þau húsakynnin voru seld til að fjármagna byggingu Stuðla.

Rekstrarformi meðferðarheimilisins að Sólheimum 17 var breytt í byrjun árs 1996 þegar Barnaverndarstofa gerði þjónustusamning við einkaaðila um starfsemina. Samið var við hjón sem höfðu starfað við heimilið um árabíl og skyldu þau veita fimm unglingum meðferð. Stóð þessi starfsemi fram á vorið 1997.

Á árinu 1996 var gert samkomulag við rekstraraðila að Geldingalæk um starfslok þar sem þeir fullnægðu ekki þeim kröfum sem Barnaverndarstofa gerði til starfseminnar. Af þessu tilefni höfðu rekstraraðilar dómsmál og kröfðust bóta úr ríkissjóði. Ríkið var sýknað af öllum kröfum bæði í héraði og Hæstarétti og stefnendur dæmdir til greiðslu málskostnaðar. Sumarið 1996 tók gildi samningur við nýja rekstraraðila að Geldingalæk.

Í upphafi árs 1996 var gerður samningur við einkaaðila um rekstur útibús frá meðferðarheimilinu Bakkaflöt að Laugamýri, sem er í næsta nágrenni. Um var að ræða tímabundina starfsemi fyrir tvö börn til tíu mánaða, til að mæta brýnni þörf.

2.1.3 Breytingar á árinu 1997

Hinn 1. júní tók nýtt meðferðaheimili til starfa að Varpholti í Eyjafirði og er það rekið af einkaaðila samkvæmt þjónustusamningi við stofuna. Um er að ræða heimili sem veitir sex börnum sérhæfða vímuefnaðferð. Starfsemin

er í húsnæði í eigu Ríkisútvarpsins sem tekið var á leigu og lagfært í þágu starfseminnar.

Í upphafi ársins tók gildi þjónustusamningur Barnaverndarstofu við rekstraraðila meðferðarheimilisins að Torfastöðum í Biskupstungum. Eftir því sem næst verður komist var gerður samningur við meðferðaraðila af menntamálaráðuneytinu árið 1982 með gildistíma næstu tvö árin þar á eftir. Hann hafði ekki verið formlega endurnýjaður síðan enda þótt rekstrarframlag væri greitt í samræmi við hann. Samningur Barnaverndarstofu við rekstraraðila fól m.a. í sér nokkrar breytingar á fyrirkomulagi við innlagnir á heimilið, skyldur meðferðaraðila voru skilgreindar ásamt því að rekstrarframlag var hækkað nokkuð.

Í upphafi ársins 1997 var rýmum á meðferðarheimilinu Árbót fjölgað úr fimm í sex með endurnýjuðum þjónustusamningi. Jafnframt var rýmum á meðferðarheimilinu að Bakkafli í Skagafirði fjölgað úr fimm í sex. Hins vegar var tekin sú ákvörðun að hætta starfsemi að Sólheimum 17 um mitt árið þar sem nýting heimilisins var orðin óviðunandi en það skýrist einkum af því að starfsemi heimilisins féll ekki nógu vel að þörfum skjólstaðingahópsins.

Í október var undirritað samkomulag Héraðsnefndar Skagafirðinga og Barnaverndarstofu um byggingu húss í því skyni að starfrækja þar meðferðarheimili. Ljóst var orðið að verulegt óhagræði var af því að einungis var unnt að starfrækja meðferð á Bakkafli tíu mánuði ársins. Þá lá fyrir að samningur um afnot af húsnæðinu yrði ekki framlengdur lengur en til loka árs 1998. Áhugi var á áframhaldandi starfsemi í Skagafirði, ekki síst til að njóta áfram þjónustu starfsfólks sem hlotið hafði mikla reynslu af meðferðarstarfi. Hentugt húsnæði reyndist ekki tiltækt og því var leitað til Héraðsnefndar, sem gerði sér góða grein fyrir mikilvægi þess fyrir atvinnu- og mannlíf í héraðinu að starfsemin hyrfi ekki þaðan á brott. Gert var ráð fyrir að Héraðsnefnd bæri allan kostnað af byggingu hússins en fengi leigugjald frá Barnaverndarstofu sem miðað var við að stæði straum af fjármagnskostnaði á afskriftartíma.

Á árinu reyndist enn nauðsynlegt að semja við nýja rekstraraðila vegna starfsemi meðferðarheimilisins að Geldingalæk. Samið var við hjón sem starfað höfðu við heimilið í eitt ár en með því móti var unnt að komast hjá verulegri röskun á högum barnanna.

2.1.4 Breytingar á árinu 1998

Í kjölfar auglýsingar eftir aðstöðu til reksturs nýs meðferðarheimilis í byrjun ársins hófust viðræður við Andakílshrepp um kaup húseignar að Hvítárbakka

í Borgarfirði og breytingar á því til að mæta þörfum meðferðarstarfs. Samningur tókust og hófst framkvæmdir þá um vorið. Gerður var þjónustusamningur við einkaaðila og hófst starfsemin hinn 1. nóvember það ár. Heimilið veitir sex börnum langtímameðferð og eiga þau m.a. við hegðunarerfiðleika, afbrotahneigð og vímuefnavanda að stríða. Með tilkomu Hvítárþakka voru langtímameðferðarheimili á vegum stofunnar þar með orðin sex talsins með alls 36 rýmum eða um helmingi fleiri en voru við stofnun Barnaverndarstofu.

Í árslok var starfsemi meðferðarheimilisins að Bakkaföt lögð niður og starfsemin flutt á nýtt meðferðarheimili, Háholt í Skagafirði.

Í byrjun árs 1998 tóku gildi ný ákvæði lögræðis laga sem fólu í sér að sjálf-ræðisaldur hækkaði úr 16 ára aldri í 18 ár. Þó héldu þeir sjálfræði sínu sem náð höfðu 16 ára aldrinum hinn 31. des. 1997. Þessi breyting fól í sér að tveir nýir árgangar 16 og 17 ára bættust við skjólstaðingahóp stofunnar á tveim árum. Þannig fór eftirspurn eftir meðferðarrýmum stigvaxandi á árunum 1998 og 1999. Jafnframt hækkaði meðalaldur unglunga í meðferð sem skapaði nýjar aðstæður í meðferðarstarfi. Þessar breytingar voru að sjálfsögðu ekki fyrir-séðar þegar ákvarðanir voru teknar um nýskipan meðferðarkerfisins. Engu að síður er óhætt að fullyrða að sá grundvöllur hafi reynst góður til að bregðast við þessum nýju aðstæðum þegar á reyndi.

2.1.5 Breytingar á árinu 1999

Hinn 1. janúar hóf meðferðarheimilið Háholt göngu sína en það er rekið samkvæmt þjónustusamningi við einkaaðila. Með því hafði þeim áfanga verið náð sem að var stefnt í upphafi, að öll langtímameðferðarheimili á vegum stofunnar væru með því rekstrarformi. Háholt er sérhæft til að veita ungl-ingum í mótþróa meðferð og gegnir því sama hlutverki í meðferðarkeðjunni og Bakkaföt gerði áður. Húsnæðið var sérstaklega hannað með hliðsjón af þessu hlutverki.

Um vorið kom til framkvæmda nýr þjónustusamningur við rekstaraðila að Árbót sem fól í sér opnun nýrrar meðferðareiningar að Bergi í Aðaldal. Samið var um fjögur rými og er heildarfjöldi rýma þar með orðinn tíu. Með hinni nýju meðferðareiningu skapast möguleikar á aukinni sérhæfingu að Árbót.

Á árinu urðu breytingar á ráðningarformi sálfræðinga við meðferðarheimil-in að Árbót og Varpholti. Sálfræðingarnir urðu verktakar við meðferðar-heimilin en voru áður starfsmenn Barnaverndarstofu. Með þessu var lögð áhersla á ábyrgð meðferðarheimilanna sjálfra á meðferðarstarfinu og eftir-litshlutverk stofunnar gert skýrara.

Á árinu voru gerðir nokkrir samningar um frekari eflingu vímuefna meðferðar fyrir unglinga. Snemma ársins var gerður þjónustusamningur við Götusmiðjuna-Virkið um tvö rými í vímuefna meðferð, en Götusmiðjan hafði fengið starfsleyfi frá Barnaverndarstofu haustið 1998. Þá var gerður viðbótarsamningur við Varpholt í Eyjafirði sem fól í sér fjölgun rýma um eitt frá janúar og um tvö frá október. Voru rými að Varpholti þá orðin átta.

Í september 1999 var gerður þjónustusamningur við nýja rekstraraðila vegna starfsemi meðferðarheimilisins að Geldingalæk. Frá sama tíma var ákveðið með samkomulagi við Barnaheill að hækka aldursmörk heimilisins þar sem umsóknnum fyrir börn yngri en 12 ára hafði fækkað á árunum 1998 og 1999 þannig að ekki reyndist þörf á að nýta rýmin að óbreyttu.

Haustið 1999 var gerður samningur við sveitarstjórn Norður-Héraðs um afnot af Skjöldólsstaðaskóla í Jökuldal til reksturs langtímameðferðar fyrir unga vímuefnaneytendur. Þá var jafnframt gengið frá samningi við einstaklinga um þann rekstur fyrir sex unglinga. Samkvæmt samningnum hefst starfsemin í Jökuldal hinn 1. febrúar 2000.

Í nóvember 1999 hófust viðræður um gerð þjónustusamnings við Landspítala-háskólasjúkrahús, sem miðar að því að barna- og unglingageðdeild sjúkrahússins veiti Stuðlum og langtímameðferðarheimilum á vegum Barnaverndarstofu geðlæknisþjónustu. Jafnframt er stefnt að því að bráðamóttaka fyrir börn með geðröskun, hegðunarerfiðleika og vímuefnavanda verði eflað verulega með nýrri bráðamóttöku á barna- og unglingageðdeild. Samhliða var unnið að undirbúningi að stækkun Stuðla með viðbyggingu fyrir nýja mótökudeild vegna bráðavistana.

2.2 Umsóknir á meðferðarheimili

Umsóknir um meðferð á heimilum sem rekin eru samkvæmt barnaverndarlögum geta einungis komið frá barnaverndarnefndum að fengnu samþykki forsjáraðila. Ef sótt er um langtímavistun fyrir barn, er gert ráð fyrir að það hafi áður hlotið fullnægjandi greiningu og fari fyrst í rannsókn á meðferðarstöð ríkisins, Stuðla. Í einstaka tilfellum getur verið um undantekningu að ræða, svo sem þegar barn hefur verið í meðferð eða greiningu annars staðar t.d. á barna- og unglingageðdeild. Allar umsóknir skulu berast til Barnaverndarstofu sem tekur ákvörðun um afgreiðslu þeirra. Að jafnaði er fjallað um umsóknir á fundum fagteymis sem eru á tveggja vikna fresti. Þegar umsóknir uppfylla sett skilyrði er þeim svarað innan fárra daga. Svör ættu því yfirleitt

að berast barnaverndarnefndum í síðasta lagi þremur vikum eftir að umsókn berst stofunni. Sé um alvarleg tilvik að ræða er afgreiðslunni flýtt enn frekar.

Barnaverndarstofa hefur sett sér leiðbeinandi reglur um hvernig skuli meta þörf fyrir meðferð. Lagt er mat á vandamál barns og allar aðstæður. Þar má nefna atriði eins og aldur barns, eðli þess vanda sem við er að etja, fjölskylduaðstæður, námsvanda og hvaða úrlausn mál barnsins hefur hlotið áður, svo sem á heimavettvangi.

Árið 1997 var meðalbiðtími eftir greiningar- og skammtímameðferð á Stuðlum 51 dagur. Biðtíminn gat varað allt frá fimm dögum upp í 112 daga frá því að umsókn var móttækin og þar til meðferð gat hafist.

Bið eftir langtímameðferð hefur verið allt frá nokkrum dögum til margra mánaða, allt eftir árstíma. Starfi langtímameðferðarheimila er þannig háttáð að móttaka skjólstæðinga og útskrift þeirra fer yfirleitt fram að hausti og vori. Því miður hefur ekki verið unnt að tryggja öllum þeim börnum áframhaldandi dvöl á langtímameðferðarheimili sem hafa haft þörf fyrir það í beinu framhaldi af rannsókn og meðferð á Stuðlum. Því veldur skortur á rýmum. Segja má að undir lok ársins 1997 hafi hyllt undir að tekist hafi að mæta eftirspurn eftir langtímameðferð. Þannig voru í lok ársins 1997 einungis tvö börn á biðlista.

Árin 1998 og 1999 jókst eftirspurn eftir greiningar- og skammtímameðferð á Stuðlum sem og langtímameðferð hröðum skrefum í kjölfar hækkunar á sjálf-ræðisaldri. Segja má að sífelld aukning hafi orðið á biðlistanum og biðin eftir rými lengdist að sama skapi. Í upphafi ársins 1998 voru fjórtán börn á biðlista, þar af tíu á Stuðla en fjögur biðu eftir langtímameðferð. Um mitt árið 1998 voru börn á biðlista orðin 26 talsins, 19 biðu eftir rými á Stuðlum og sjö eftir langtímameðferð. Meðalbiðtími eftir rými var sjö mánuðir. Þrátt fyrir tilkomu nýs meðferðarheimilis hélt biðlisti áfram að lengjast og um áramót 1998/9 voru 26 börn á biðlista, 21 barn beið eftir rými á Stuðlum og fimm eftir langtímameðferð. Biðtími eftir rými var þá 8–10 mánuðir. Í lok ársins 1999 voru 44 unglingar á biðlista eftir meðferð, þar af voru 28 sem biðu eftir að komast í greiningu og meðferð á Stuðlum og 16 biðu eftir að komast á langtímameðferðarheimili.

Í langflestum tilfellum er umsækjendum veitt þjónusta á einhvern hátt þó að um langa bið geti verið að ræða. Nokkuð er um að umsóknir séu dregnar til baka þar sem mál hafa snúist til betri vegar hjá viðkomandi einstaklingi og fjölskyldu hans þegar kemur að vistun. Í einstaka tilvikum kemur fyrir að ekki er talið mögulegt að verða við beiðni um meðferð og/eða það er ekki talið viðkomandi til góðs. Hér getur verið um mjög sértæk atriði að ræða, til dæmis þroskaskerðingu eða lágan aldur og því talið að önnur úrræði henti betur s.s. meðferð á barna- og unglingsgeðdeild Landspítala eða fósturheimili.

Samkvæmt reglugerð um Barnaverndarstofu er hlutverk fagteymis að treysta samstarf og samhæfingu meðferðarstofnana fyrir börn. Fagteymið skal hafa yfirsýn yfir tiltæk meðferðarúrræði og gera tillögur að leiðbeinandi reglum um meðferð umsókna og um vistun á meðferðarstofnanir. Þá eru einstaklingsmál sérstaklega rædd, þar sem vafi leikur á því hvaða meðferð skjólstæðingur þarfnast. Fagteymið starfar á vegum Barnaverndarstofu. Í því sitja fulltrúar frá barna- og unglिंगageðdeild Landspítalans, meðferðarstöð ríkisins fyrir unglिंगa, Stuðlum og frá Barnaverndarstofu.

Fagteymið var sett á fót haustið 1995 og fyrstu tvö árin voru fundir haldnir mánaðarlega. Síðustu árin hafa fundir verið haldnir á u.þ.b. hálfsmánaðar fresti, utan sumarleyfistíma. Fulltrúi barna- og unglिंगageðdeildar, sem er yfirlæknir þeirrar stofnunar, mætir á fund teymisins einu sinni í mánuði. Tveir yfirlæknar hafa verið á barna- og unglिंगageðdeild á tímabilinu, Valgerður Baldursdóttir fram á vor 1997 og Ólafur Guðmundsson síðan haustið 1997.

Svo sem sjá má í töflu 2.1 eru piltar í meirihluta þeirra sem sótt hefur um meðferð fyrir á tímabilinu 1996 til 1999. Hlutfallið sveiflast raunar nokkuð til milli ára eða frá 54% 1996 í 62% 1999. Fram til ársins 1999 var algengast að sótt væri um fyrir 15 ára unglिंगa. Á árinu 1999 var hins vegar 16 ára aldurshópurinn orðinn stærstur. Meðalaldur hópsins hefur breyst á tímabilinu fyrst og fremst vegna hækkunar sjálfræðisaldurs 1998 sem leiddi til fjölda umsókna 16 og 17 ára unglिंगa. Á árinu 1999 bárust alls 46 umsóknir frá þessum aldurshópi en síðasta árið fyrir hækkun sjálfræðisaldurs, árið 1997, voru þær alls 14.

Tafla 2.1 Umsóknir eftir kyni og aldri

		1996		1997		1998		1999	
		Fjöldi	%	Fjöldi	%	Fjöldi	%	Fjöldi	%
Kyn	Piltar	45	54,2	47	61,0	48	57,1	58	61,7
	Stúlkur	38	45,8	30	39,0	36	42,9	36	38,3
Aldur	17 ára	1	1,2	2	2,6	3	3,6	18	19,1
	16 ára	15	18,1	12	15,5	14	16,6	28	29,8
	15 ára	40	48,2	34	44,2	30	35,7	18	19,1
	14 ára	19	22,9	18	23,4	25	29,8	17	18,1
	13 ára	2	2,4	5	6,5	8	9,5	8	8,5
	12 ára	2	2,4	2	2,6	3	3,6	4	4,3
	11 ára	2	2,4	–	–	8	9,5	–	–
	10 ára	2	2,4	2	2,6	3	3,6	–	–
	9 ára	–	–	1,3	–	–	–	–	–
	8 ára	–	–	1	1,3	–	–	–	–
	7 ára	–	–	–	–	–	–	1	1,1
6 ára	–	–	–	–	1	1,2	–	–	
Samt.		83	100,0	77	100,0	84	100,0	94	100,0

Langflestar umsóknir eru frá Reykjavík en hlutfall þeirra umsókna af heild sveiflast nokkuð á milli ára eða frá 45% til 62% (tafla 2.2). Umsóknir úr nágrannasveitarfélögum sveiflast einnig milli ára eða frá 13% til þess að vera þriðjungur allra umsókna. Hlutfall umsókna af landsbyggðinni er stöðugra eða á bilinu 22% til 28%.

Tafla 2.2 Umsóknir eftir búsetu

	1996		1997		1998		1999	
	Fjöldi	%	Fjöldi	%	Fjöldi	%	Fjöldi	%
Reykjavík	40	48,2	35	45,5	52	61,9	51	54,3
Nágrenni Reykjavíkur	20	24,1	25	32,5	11	13,1	19	20,2
Landsbyggðin	23	27,7	17	22,1	21	25,0	24	25,5
Alls	83	100,0	77	100,0	84	100,0	94	100,0

Af umsóknum má ráða að þær varða börn með fjölþættan vanda. Eins og búast má við eiga um eða yfir 90% barnanna við hegðunarerfiðleika að stríða (*sjá töflu 2.3*). Í öðru sæti er áfengisneysla og útigangur. Aðrir þættir sem oft eru nefndir sem ástæða fyrir umsókn á meðferðarheimili er félagsleg einangrun, önnur vímuefnaneysla, námsörðugleikar, ofbeldishegðun og fjarvist úr skóla.

Tafla 2.3 Tilefni umsókna (%)

Flokkun á vanda barnanna	1997	1998	1999
Hegðunarvandi	88,3	89,3	93,6
Áfengisneysla	49,4	73,8	72,3
Útigangur	37,7	60,7	80,9
Félagsleg einangrun	35,1	19,0	19,1
Önnur vímuefnaneysla	33,8	52,4	56,4
Námsörðugleikar	28,6	66,7	83,0
Fjarvist úr skóla	22,1	76,2	88,3
Afbrot	22,1	39,3	57,4
Ofbeldishegðun	20,8	40,5	61,7
Annað, fötlan, einelti, heimilsvandi	20,8	1,2	16,0
Ofvirkni/misþroski	9,1	16,7	30,9
Þunglyndi	9,1	15,5	20,2
Þolandi kynferðisofbeldis	7,8	2,4	4,3
Beitti aðra kynferðisofbeldi	5,2	2,4	2,1
Fjöldi barna sem sótt er um fyrir	77	84	94

Hundraðshlutfall miðast við hve oft tiltekin „greining“ er nefnd samanborið við fjölda umsókna en vandi hvers einstaklings getur verið fjölþættur eins og fram kemur víða í skýrslunni.

Þegar skoðaðar eru fjölskylduáðstæður barna sem sótt er um meðferð fyrir kemur fram að hlutfall þeirra barna sem búa hjá báðum kynforeldrum er

nokkuð stöðugt á milli ára eða um fjórðungur (*sjá töflu 2.4*). Í þessu felst að þrír af hverjum fjórum sem sótt er um meðferð fyrir koma úr annars konar fjölskyldugerð. Á milli 30 og 40% barnanna eru börn einstæðra mæðra. Önnur 20 til 30% eru úr fjölskyldum þar sem móðir og stjúpí búa saman.

Tafla 2.4 Fjölskylduaðstæður samkvæmt umsóknum

	1997		1998		1999	
	Fjöldi	%	Fjöldi	%	Fjöldi	%
Fjölskyldugerð						
Kynforeldar	19	24,7	20	23,8	22	23,4
Móðir/stjúpi	26	33,7	20	23,8	20	21,3
Einstæð móðir	22	28,6	33	39,3	37	39,4
Einstæður faðir	4	5,2	2	2,4	3	3,2
Forsjá hjá barnaverndarnefnd	3	3,9	1	1,2	4	4,2
Faðir/stjúpa	–	–	2	2,4	2	2,1
Móður-/föðurfórelrar	2	2,6	4	4,7	–	–
Fósturfórelrar	–	–	–	–	1	1,1
Annað	1	1,3	2	2,4	5	5,3
Alls	77	100,0	84	100,0	94	100,0

2.3 Meðferðarstöð ríkisins fyrir unglinga, Stuðlar

Meðferðarstöð ríkisins fyrir unglinga tók til starfa í nóvember 1994 þegar Unglingaheimili ríkisins var lagt niður. Þegar meðferðarstöðin flutti í nýbyggt húsnæði sitt að Fossaleyni 17 í Grafarvogi haustið 1996, hlaut hún nafnið Stuðlar. Hér verður aðeins fjallað stuttlega um innra starf Stuðla þar sem stöðin gefur út eigin skýrslu um starfsemi sína.

Starfsemin á Stuðlum skiptist í þrennt; á meðferðardeild fer fram sérhæfð greining og meðferð, boðið er upp á eftirmeðferð eftir útskrift af meðferðardeild og neyðarvistun er á lokaðri deild. Á meðferðardeild eru rými fyrir átta börn í senn. Lengd meðferðar er einstaklingsbundin en hún getur verið á bilinu sex til tólf vikur en hámarks lengd er fjórir mánuðir. Barnaverndarnefnd sveitarfélags sækir um meðferð fyrir barn í samráði við forsjáraðila og er umsóknin ekki háð samþykki barns. Í meðferðinni er stuðst við reglubundna dagskrá og atferlismótandi þrepakerfi þar sem markmiðið er að styrkja sjálfsmynd unglings og gefa honum tækifæri til að læra að taka ábyrgð á líðan sinni og vanda. Útivist, ferðalög, tómstundir og íþróttir eru mikilvægur hluti meðferðar sem er unnin í náinni samvinnu við forsjármenn unglिंगanna. Það sem helst einkennir meðferð á Stuðlum er einstaklingsbundin nálgun og er lögð áhersla á að styrkja hvert barn í að vinna með sterkar og veikar hliðar í samskiptum við annað fólk og samfélagið.

Þau börn sem ekki fara á langtímameðferðarheimili á vegum Barnaverndarstofu eiga kost á eftirmeðferð á Stuðlum. Þar eru hópviðtöl, einstaklingsviðtöl og áframhaldandi foreldrastarf vikulega í allt að sex mánuði eftir að vistun lýkur. Markmiðið með eftirmeðferð er að þróa áfram þann árangur sem ávannst á meðferðardeild og er börnum veittur stuðningur til að fóta sig í samfélaginu.

Á Stuðlum er lokað deild fyrir neyðarvistun í bráðatilvikum með fjórum rýmum. Barnaverndarnefnd eða lögregla geta vistað barn á lokaðri deild vegna afbrota, ofbeldis eða stjórnleysis vegna neyslu og er skaðleg og stundum lífshættuleg hegðun barns stöðvuð með því móti. Hægt er að vista barn í allt að 14 daga í neyðarvistun Stuðla meðan leitað er úrbóta í máli þess. Lögreglan getur einnig vistað barn í allt að sólarhring en ef vistun verður lengri þarf viðkomandi barnaverndarnefnd að fara fram á það. Forstöðumenn langtímameðferðarheimila geta vistað barn á lokaðri deild eftir stök eða alvarlega ofbeldishegðun. Auk þess getur þurft að vista barn af meðferðardeild á lokaða deild ef það ógnar eða truflar meðferð annarra barna. Starfsmenn Stuðla fylgja verklagsreglum við störf sín en þær eru settar af forstöðumanni Stuðla í samráði við Barnaverndarstofu.

Starfsmenn Stuðla hafa margvíslegan bakgrunn, eru fjórir með embættispróf í sálfræði en aðrir með háskólamenntun í afbrotafræði, uppeldisfræði, félagsfræði, þroskaþjálfun, leikaramenntun o.fl. Þá hafa nokkrir starfsmenn sjálfir farið í gegnum vímuefnameðferð og nýta þá reynslu sína í meðferðarstarfinu. Á árinu 1998 voru starfsmenn Stuðla 26 talsins í tæplega 25 stöðugildum. Þar af fjórir sálfræðingar, rekstrarstjóri, dagskrárstjóri meðferðardeildar, deildarstjóri neyðarvistunar, deildarstjóri eftirmeðferðar, ráðgjafar og geðlæknir í 20% stöðu. Auk þess matráðsmenn og húsvörður.

Áskell Örn Kárason, sálfræðingur, var forstöðumaður Stuðla frá stofnun árið 1994 til júní 1998. Kristinn Björnsson, uppeldisfræðingur, var forstöðumaður Stuðla frá júní 1998 til 30. september 1998. Sólveig Ásgrímsdóttir, sálfræðingur, hefur verið forstöðumaður Stuðla frá 1. október 1998.

Starfsmaður Barnaverndarstofu sat fundi á Stuðlum að jafnaði aðra hverja viku árin 1997 til 1999, en af hálfu Stuðla sátu fundina forstöðumaður, sálfræðingar, deildarstjórar, rekstrarstjóri og dagskrárstjóri. Á fundunum var rætt um innritun og útskrift skjólstæðinga og meðferð þeirra, málefni starfsmanna, rekstur, nýtingu, samstarf við aðila utan stofnunarinnar, skipulagsmál, eftirmeðferð, breytingu á starfsemi í kjölfar hækkunar sjálfræðisaldurs, fræðslu fyrir starfsmenn, heilsugæslu- og geðlæknisþjónustu, skólagöngu, reglur um réttindi á stofnunum, fjölskyldufræðslu, fjölskyldumeðferð og fjölmörg fleiri mál.

2.3.1 Nýting rýma á meðferðardeild og vistunartími

Eins og fyrr er vikið að eru alls átta rými á meðferðardeild Stuðla þar sem m.a. fer fram greining á vanda barnanna. Í *töflu 2.5* er yfirlit yfir nýtingu á meðferðardeild skipt eftir mánuðum árin 1997 til 1999. Telja verður að nýting hafi verið þökkaleg fyrsta heila starfsárið og afburðagóð síðustu tvö árin eða 98 og 97%. Rétt er að geta þess að nýtingarhlutfall á árinu 1998 hækkar nokkuð, einkum í apríl og maí en þá var annað herbergið á lokaðri deild tekið undir meðferðarvistun af brýnum ástæðum, en það má sjá í lægri nýtingartölum á lokaðri deild á sama tíma. Erfitt er að ná fullri nýtingu þar sem oft verður að draga úr innlögnum yfir sumarmánuði þar sem ekki reynist unnt að ráða sérfræðinga í sumarafleysingar. Meðalvistunartími á Stuðlum á árinu 1997 var 13 vikur. Hann styttist nokkuð á árinu 1998 og var þá 11 vikur. Á árinu 1999 var meðalvistunartími 12,5 vikur.

Tafla 2.5 Nýting á meðferðardeild Stuðla árin 1997 til 1999

	Vistunardagar			Nýtingarhlutfall %			Meðalfjöldi barna		
	1997	1998	1999	1997	1998	1999	1997	1998	1999
Janúar	225	243	252	90,7	98,0	101,6	7,3	7,8	8,1
Febrúar	205	234	233	91,5	104,5	104,0	7,3	8,3	8,3
Mars	193	256	246	77,8	103,2	99,2	6,2	8,2	7,9
Apríl	214	275	234	89,2	114,6	97,5	7,1	9,2	7,8
Maí	250	283	252	100,8	114,1	101,6	8,1	9,1	8,1
Júní	195	219	226	81,2	91,2	94,2	6,5	7,3	7,5
Júlí	187	182	188	75,4	73,4	75,8	6,0	5,8	6,1
Ágúst	187	185	208	75,4	74,6	83,9	6,0	6,0	6,7
September	215	224	240	89,6	93,3	100,0	7,2	7,4	8,0
Október	219	249	250	88,3	100,4	100,8	7,1	8,0	8,1
Nóvember	216	245	248	90,0	102,1	103,3	7,2	8,1	8,3
Desember	234	255	244	94,3	102,8	98,4	7,5	8,2	7,9
Samtals/meðaltal	2.540	2.850	2.821	87,0	97,6	96,6	7,0	7,8	7,7

2.3.2 Nýting rýma á lokaðri deild

Á lokaðri deild Stuðla er neyðarvistun í bráðatilvikum að beiðni lögreglu og barnaverndarnefnda. Þá eru börn frá langtímameðferðarheimilum sem strjúka eða sýna ofbeldishegðun gjarnan vistuð á lokaðri deild á meðan greitt er úr málum þeirra. Í *töflu 2.6* er yfirlit yfir nýtingu á lokaðri deild eftir mánuðum árin 1997 til 1999. Vistunin er í tveimur tveggja manna herbergjum þannig að alls geta fjögur börn verið á lokaðri deild samtímis. Hins vegar getur deildin oft ekki sinnt nema tveimur börnum í einu þegar hegðun þeirra er mjög erfið

viðureignar. Þá eru einstaklingar af gagnstæðu kyni ekki vistaðir í sama herbergi sem oft takmarkar nýtingu deildarinnar.

Með hliðsjón af ofangreindu verður að telja nýtingu á lokaðri deild góða öll árin, einkum þó árið 1999. Rétt er að geta þess að nýtingarhlutfall á árinu 1998 lækkar nokkuð eins og áður kom fram þar sem annað herbergið var tekið undir meðferðarvistun af brýnum ástæðum mánuðina apríl og maí. Þetta kemur fram sem hærra nýtingarhlutfall á meðferðardeild þá mánuði.

Tafla 2.6 Nýting á lokaðri deild Stuðla árin 1997 til 1999

	Vistunardagar			Nýtingarhlutfall %			Meðalfjöldi barna		
	1997	1998	1999	1997	1998	1999	1997	1998	1999
Janúar	55	63	77	44,4	50,8	62,1	1,77	2,04	2,5
Febrúar	45	49	53	40,2	43,7	47,3	1,61	1,76	1,9
Mars	86	32	93	69,4	25,8	75,0	2,77	1,04	3,0
Apríl	91	24	50	75,8	20,0	41,7	3,03	0,80	1,7
Maí	51	24	44	41,1	19,3	35,5	1,65	0,76	1,4
Júní	27	33	41	22,5	27,5	34,2	0,90	1,12	1,4
Júlí	28	53	44	22,6	42,7	35,5	0,90	1,72	1,4
Ágúst	45	40	41	36,3	32,2	33,1	1,45	1,28	1,3
September	24	36	75	20,0	30,0	62,5	0,80	1,20	2,5
Október	55	67	82	44,4	54,0	66,1	1,77	2,16	2,6
Nóvember	47	60	72	39,2	50,0	60,0	1,57	2,00	2,4
Desember	47	60	37	37,9	48,4	29,8	1,52	1,92	1,2
Samtals/meðaltal	601	541	709	41,2	37,0	48,6	1,6	1,5	1,9

2.3.3 Börn á Stuðlum eftir kyni og aldri

Meðalaldur barna sem vistast á Stuðlum hefur hækkað verulega á tímabilinu vegna hækkunar sjálfræðisaldurs. Þannig var meðalaldur við komu á árinu 1997 14 ár og 8 mánuðir. Árið 1998 var meðalaldurinn orðinn 15 ár og 3 mánuðir. Árið 1999 var meðalaldur við komu 15 ár og 4 mánuðir.

Fjöldi barna sem vistast á báðar deildir Stuðla er mestur árið 1998 eða 114 en minnstur fyrsta heila starfsárið 1997, eða 77. Fjöldi þeirra sem vistast á lokaðri deild er eðlilega mun meiri en á meðferðardeild þar sem vistunatím-inn er mun styttri, oftast nokkrir dagar. Innlagnir geta verið nokkuð fleiri en fjöldi barna vegna möguleika á endurinnlögn þeirra á lokaða deild.

Athyglisvert er hversu jöfn kynjaskipting er á árunum 1997 og 1998 á meðferðardeild þar sem fleiri stúlkur eru vistaðar á lokaðri deild öll árin. Spyrja má hvort þessi staðreynd bendi til að slík íhlutun hafi meiri áhrif á stúlkur en pílta. Með hliðsjón af því að hlutur stúlkna er nokkuð lægri í heildarfjölda umsókna um meðferð á vegum Barnaverndarstofu (*sjá töflu 2.7*) má

jafnframt spyrja hvort meiri tregðu gæti til að sækja um meðferðarvist fyrir stúlkur en vistun á lokaðri deild virðist gefa tilefni til að ætla.

Tafla 2.7 Börn á Stuðlum eftir kyni árin 1997–1999

	1997		1998		1999		1997 Alls	1998 Alls	1999 Alls						
	Stúlkur %	Piltar %	Stúlkur %	Piltar %	Stúlkur %	Piltar %									
Meðferðard.	15	37,5	15	40,5	21	32,8	23	46,0	12	24,5	19	40,4	30	44	31
Lokuð deild	25	62,5	22	59,5	43	67,2	27	54,0	37	75,5	28	59,6	47	70	65
Alls	40	100,0	37	100,0	64	100,0	50	100,0	49	100,0	47	100,0	77	114	96

2.3.4 Eðli vanda þeirra sem vistast á Stuðla

Við athugun á vanda barna á Stuðlum eftir greiningu þar, kemur í ljós að hann er að miklu leyti hinn sami og getið er um sem ástæða fyrir umsókn barnaverndarnefnda. Oftast er við fjölþættan vanda að etja (sjá samanburð á töflum 2.8 og 2.3). Algengustu vandamálin eru erfiðleikar í námi, hegðunar-röskun, vímuefnaneysla, og erfiðleikar á heimili. Varhugavert er að bera saman tölur 1999 við hin árin vegna mismunandi greiningarviðmiða.

Athyglisvert er að bera saman vanda barna eftir kyni. Við þann samanburð kemur í ljós að afbrot og ofbeldishegðun eru vandamál vel yfir helmingis allra pilta sem vistast á Stuðlum öll árin en þessi vandi er hvergi nærri eins algengur hjá stúlkum. Útígangur er hins vegar hið dæmigerða vandamál stúlkna. Enginn teljandi munur kemur fram á vímuefnaneyslu pilta og stúlkna þessi ár að undanskildu árinu 1998 þegar vímuefnaneysla er mun oftar ástæða fyrir meðferð stúlkna.

Tafla 2.8 Eðli vanda þeirra sem vistast á meðferðardeild Stuðla 1997 til 1999

Greining	1997		1998		1999							
	Stúlkur %	Piltar %	Stúlkur %	Piltar %	Stúlkur %	Piltar %						
Skólaerfiðleikar	8	53	14	93	12	80	18	90	11	92	17	90
Hegðunarröskun**	–	–	–	–	–	–	–	–	8	67	16	84
Vímuefnaneysla	12	80	12	80	14	93	12	60	9	75	15	79
Ofbeldi/einelti/þolendur	4	27	2	13	5	33	4	20	8	67	13	77
Þunglyndi/óyndi**	7	47	6	40	8	53	12	60	10	83	13	68
Afbrot*	1	7	11	73	4	27	12	60	2	17	13	68
Ofbeldi/einelti/gerendur	2	13	10	67	4	27	10	50	1	8	10	53
Óvirkni/athyglisbrestur**	–	–	–	–	3	20	8	40	6	50	9	47
Erfiðleikar á heimili	11	73	13	87	9	60	17	85	8	67	8	42
Útígangur*	11	73	8	53	10	67	4	20	8	67	5	26
Áföll***	2	13	4	27	4	27	5	25	4	33	4	21
Fjöldi barna	15	15	21	23	12	19						

Skráning á óvirkni/athyglisbrestri var ófullnægjandi árið 1997. Tölur ársins 1999 eru ekki að öllu leyti sambærilegar við tölur fyrri ára vegna mismunandi viðmiða við greiningu. *Samkvæmt umsókn. **Skv. greiningarskilmálum DSM IV. ***Líklega vantalin.

2.4 Langtímameðferðarheimili á vegum Barnaverndarstofu – yfirlit

Eins og fram kemur hér frammar í kaflanum er ein af þeim megináherslum sem lögð hefur verið til grundvallar við skipulagsbreytingar á meðferðarstarfi ríkisins fyrir börn falist í að fjölga rýmum á langtímameðferðarheimilum sem starfrækt yrðu samkvæmt þjónustusamningum við Barnaverndarstofu. Markmið slíkrar langtímameðferðar er að veita börnum sem eiga í verulegum vanda hjálp til að snúa lífi sínu til betri vegar með atferlismótun og enduruppeldi.

Áður hefur verið rakin uppbygging langtímameðferðarheimila sem hefur verið mikil undanfarin ár í samræmi við vaxandi þörf. Hvert og eitt heimilanna er með sínu sniði til að mæta fjölbættum vanda þeirra barna sem þar

Tafla 2.9 Þjónustusamningar Barnaverndarstofu við langtímameðferðarheimili

Heimili	Fjöldi rýma í lok 1999	Gerð samnings	Lauk starfsemi	
Árbót/Berg	10	1995		Samningur var fyrst gerður 01.09.1995 um 5 rými, fjölgað var um eitt rými 01.01.1997 skv. nýjum samningi. Þann 1.3.1999 fjölgaði síðan rýmum úr 6 í 10
Geldingalækur	6	1995		Þjónustusamningur var fyrst gerður 06.09.1995. Síðan voru samningar endurnýjaðir vegna nýrra rekstraraðila 24.07.1996, 30.06.1997 og 01.09.1999. Fjöldi rýma á þessum tíma hefur ekki breyst
Bakkaföt*	6	1995	1998	Samningur um rekstur mótuneytis 20.09.1995, starfsemi lauk 31.12.1998
Teigur/Lsp.	Ótilgreint	1995	1996	Samningur var gerður 01.10.1995, hann var í gildi til september 1996
Sólheimar 17	5	1996	1997	Þjónustusamningur tók gildi 01.01.1996 en starfsemi lauk 01.06.1997
Laugamýri	2	1996	1997	Þjónustusamningur var gerður 01.02.1996, aftur 01.09.1996 og 01.01.1997 en starfsemi lauk 31.05. 1997
Torfastaðir	6	1997		Þjónustusamningur tók gildi 01.01.1997. Heimilið hafði þó starfað frá árinu 1979
Varpholt	8	1997		Þjónustusamningur gerður 20.5.1997, viðbótar samningur um fjölgun um eitt rými 01.02.1999 og aftur um eitt rými 01.10.1999.
Hvítárbakki	6	1998		Þjónustusamningur gerður 01.09.1998
Háholt	6	1999		Þjónustusamningur gerður 01.01.1999
Götusmiðjan/Virkið ...	2	1999		Þjónustusamningur gerður 12.02.1999
Jökuldalur	6	1999		Þjónustusamningur gerður 01.12.1999

* Öll starfsemi heimilisins að Bakkaföt var ríkisrekin nema rekstur mótuneytis.

vistast. Í *töflu 2.9* kemur fram listi yfir þjónustusamninga sem gerðir hafa verið á tímabilinu vegna langtímameðferðar á vegum stofunnar, fjölda rýma og hvenær samningur var gerður við rekstraraðila. Í lok árs 1999 voru starfandi alls sjö langtímameðferðarheimili með samtals 44 rými. Eitt þeirra er staðsett á Vesturlandi, þrjú á Norðurlandi og þrjú á Suðurlandi. Á tímabilinu 1995 til ársloka 1999 hafa verið gerðir þjónustusamningar um rekstur tíu langtímameðferðarheimila auk samninga við Teig og Virkið og um rekstur mótuneytis á Bakkaflöt. Heimilið á Jökuldal mun opna í byrjun árs 2000 og starfsemi verður aukin hjá Götusmiðjunni/Virkinu á sama tíma. Í *töflu 2.9* kemur einnig fram að starfsemi hefur verið hætt á fjórum stöðum á tímabilinu.

2.4.1 Árbót og Berg í Aðaldal

Hjónin Snæfríður Njálsdóttir og Hákon Gunnarsson reka meðferðarheimilið Árbót í Aðaldal í Suður-Þingeyjarsýslu. Starfsemin hófst árið 1992 með vistun tveggja barna en nú er rými fyrir sex börn í Árbót. Í apríl 1999 hófu rekstraraðilar Árbótar starfsemi á Bergi sem er í u.þ.b. 10 km fjarlægð frá Árbót og þar eru rými fyrir fjögur börn. Rýmin í Árbót og Bergi eru því tíu talsins, stöðugildi eru 13 samkvæmt þjónustusamningi. Með tilkomu Bergs geta meðferðaraðilar skipt hópnum upp eftir getu barnanna að teknu tilliti til þeirra vandamála sem þau eiga við að stríða. Aðstaða barna á Bergi er að öllu leyti sambærileg og barna á Árbót hvað varðar tækifæri til náms, vinnu, meðferðar og tómsunda.

Áhersla er lögð á að sníða meðferð og skólanám eftir einstaklingsþörfum. Leitast er við að nýta það sem umhverfi og búskapur hefur upp á að bjóða. Þannig hafa unglingarnir tækifæri til að stunda vinnu við búíð og geta sinnt öðrum verkefnum, s.s. umönnun einstakra dýra. Unglingarnir taka einnig virkan þátt í heimilisstörfum, sækja reglulega viðtöl og hópmeðferðarfundi og eiga sínar tómsundir.

Ingbór Bjarnason, sálfræðingur, hefur á tímabilinu 1996 til 1999 starfað við heimilið í 50% stöðu og hefur faglega umsjón með meðferðarstarfinu.

2.4.2 Geldingalækur á Rangárvöllum

Í kjölfar landssöfnunar Barnaheilla fyrir „vegalaus börn“ vorið 1992 var ákveðið að setja á laggirnar meðferðarheimili á jörðinni Geldingalæk á Rangárvöllum. Þar var opnað heimili fyrir sex börn, 12 ára og yngri. Dvalartími

barna á Geldingalæk getur verið allt frá einu ári til nokkurra ára. Markmiðið með meðferðinni er í flestum tilvikum að undirbúa börnin undir það að fara í umsjá foreldra sinna að nýju. Í sumum tilvikum er um að ræða börn sem ekki geta verið í umsjá forsjármanna sinna og eiga við slíkan vanda að etja að geta ekki farið í fóstur. Í þeim tilvikum er markmið meðferðar að gera börnunum kleift að ná þeim bata að fara í fóstur að henni lokinni. Um leið og börnunum er búið hlýlegt heimili, fá þau kennslu við sitt hæfi og taka þátt í bústörfum.

Á tímabilinu september 1995 til ágúst 1996 gegndu hjónin Anna Dóra Antonsdóttir og Sveinn Sveinsson forstöðu á heimilinu. Frá ágúst 1996 til ágúst 1997 stóðu hjónin Sólbjörg Linda Reynisdóttir og Sigurður Hlíðar Jensen fyrir rekstri heimilisins. Frá ágúst 1997 og fram á mitt árið 1999 voru rekstraraðilar hjónin Birna Jónasdóttir kennari og Hákon Bjarnason búfræðingur. Auk þeirra unnu tveir starfsmenn við heimilið.

Frá 1. september 1999 tóku hjónin Sigríður Margrét Hermannsdóttir og Jónas H. Jónasson við rekstri heimilisins. Auk þeirra vinna þrír starfsmenn við heimilið, einn í fullu starfi en tveir í hlutastörfum. Frá sama tíma var ákveðið að Geldingalækur mundi þjónusta yngsta aldurshóp barna en 12 ára aldursmörkin voru afnumin.

Frá hausti 1995 til hausts 1998 hafa sálfræðingarnir Sæmundur Hafsteinson, Þórkatla Aðalsteinsdóttir og Sigurður Ragnarsson veitt meðferðarheimilinu á Geldingalæk sálfræðiráðgjöf, en Andrés Ragnarsson sálfræðingur tók við ráðgjöfinni haustið 1998. Ari Bergsteinsson sálfræðingur hefur séð um þessa ráðgjöf frá hausti 1999.

2.4.3 *Bakkaflöt í Skagafirði*

Á Bakkaflöt hafa gjarnan vistast unglingar sem ekki hafa verið reiðubúnir til að taka meðferð. Markmiðið með vistuninni er m.a. að vekja áhuga ungl-inganna á því að takast á við vandamál sín og að koma í veg fyrir að þeir haldi áfram að skaða sjálfa sig og í sumum tilfellum aðra. Áhersla er lögð á að vinna í nánú samstarfi við foreldra og vistunaraðila. Unglingarnir stunda skóla, íþróttir, vinnu, hestamennsku og ýmis ferðalög til fjalla. Þeir taka einnig þátt í heimilisstörfum, viðtölum og hópmeðferð.

Starfsemin að Bakkaflöt hófst haustið 1995 og stóð í 10 mánuði á ári til loka árs 1998. Á heimilinu störfuðu auk forstöðumanns sjö starfsleiðbeinendur á vöktum, ráðskona í hálfu starfi, sálfræðingur og kennari. Fram til vors 1997 var Anna Hlín Bjarnadóttir forstöðumaður að Bakkaflöt og til loka árs 1998 gegndi Halldóra Gísladóttir því starfi. Ingvar G. Guðnason, sálfræð-

ingur, starfaði við heimilið í 80% starfi frá 1997 til hausts 1998 en þá gerðist hann verktaki og starfaði við heimilið í 40% starfi. Eins og fyrr var vikið að var rekstri hætt á Bakkaflöt í lok ársins 1998 en þá tók nýtt meðferðarheimili við því hlutverki að Háholti í Skagafirði.

2.4.4 Sólheimar 17

Frá 1. janúar 1996 starfaði meðferðarheimilið að Sólheimum 17 samkvæmt þjónustusamningi við Barnaverndarstofu. Hjónin Einar Unnsteinsson og Vigdís Esradóttir sáu um rekstur heimilisins og bjuggu þar. Á heimilinu dvöldu fjórir til fimm unglingar með félagslegan vanda og sóttu þeir almennan skóla eða vinnu og nutu stuðnings og umönnunar á heimilinu. Um mitt árið 1997 var hins vegar sýnt að ekki virtist vera þörf fyrir heimilið að Sólheimum 17 og var starfsemi því hætt 1. júní 1997.

2.4.5 Torfastaðir í Biskupstungum

Meðferðarheimilið að Torfastöðum hefur verið starfrækt síðan vorið 1979 og hafa Ólafur Einarsson og Drífa Kristjánsdóttir alla tíð séð um rekstur þess. Fyrir þann tíma höfðu þau langa starfsreynslu af meðferð unglinga á Unglingaheimili ríkisins, eða frá árinu 1972. Ólafur og Drífa búa á Torfastöðum, en heimilið er fjölskyldurekið og þar búa jafnframt þrjú börn þeirra. Starfsmenn heimilisins eru fjórir. Sex börn eru vistuð að Torfastöðum hverju sinni. Náíð samstarf er við aðstandendur barnanna sem sækja að jafnaði fjölskyldu-meðferð einu sinni í mánuði. Samstarf við fjölskyldu og gagnkvæmt traust er talið lykilatriði í meðferð að Torfastöðum en það á jafnframt við um flesta meðferð. Auk þess er lögð áhersla á starfsnám því samhliða meðferðarheimilinu er rekinn sauðfjárbúskapur og stunduð hrossarækt og skógrækt.

2.4.6 Varpholt í Eyjafirði

Meðferðarheimilið Varpholt í Eyjafirði hóf starfsemi sumarið 1997. Hér er um að ræða fjölskylduheimili þar sem hjónin Ingjaldur Arnþórsson og Áslaug Brynjarsdóttir búa ásamt tveimur börnum sínum en auk þeirra vinna tveir starfsmenn á heimilinu. Þau hafa bæði starfað áður að meðferð vímuefnaneytenda, Ingjaldur m.a. hjá SÁÁ og áfengisskor Landspítalans. Heimilið að Varpholti er sérhæft meðferðarúrræði fyrir unga vímuefnaneytendur byggt á 12 spora kerfinu. Gert var ráð fyrir að þangað vistuðust allt að sex börn í einu

en þau voru orðin átta í lok ársins 1999. Ingbór Bjarnason, sálfræðingur, sá um ráðgjöf við heimilið frá upphafi til ágústloka 1999. Hann starfaði við heimilið í 50% stöðu. Frá 1. september 1999 hefur Kristján Már Magnússon, sálfræðingur veitt heimilinu sálfræðiráðgjöf. Varpholt er fyrsta meðferðarheimilið hér á landi sem fæst einvörðungu við langtímameðferð fyrir börn sem eiga við fíkniefnaneyslu að stríða.

2.4.7 Hvítárbakki í Borgarfirði

Starfsemi hófst á meðferðarheimilinu að Hvítárbakka í Borgarfirði í nóvember 1998. Rekstur heimilisins er í höndum hjónanna Sigurðar Ragnarssonar og Ingu Stefánsdóttur sálfræðinga en þau hafa langa reynslu af meðferðarstarfi. Á heimilinu eru rými fyrir sex börn á aldrinum 13 til 18 ára. Auk forstöðumanna eru starfsmenn í 5 stöðugildum skv. þjónustusamningi á Hvítárbakka.

Í meðferðarstarfinu er lögð áhersla á samvinnu við fjölskyldur barnanna með reglulegum fjölskyldufundum að Hvítárbakka. Skipulögð meðferðarvinna byggir á hópmeðferð og einstaklingsviðtölum, en auk þess er lögð áhersla á að virkja börnin í námi og starfi. Á Hvítárbakka er búskapur, sauðfé og hestar og gefst börnunum kostur á að vinna við búskapinn. Eins og á öðrum meðferðarheimilum er leitast við að nýta umhverfið í meðferðarstarfinu með útivist og ferðalögum.

2.4.8 Háholt í Skagafirði

Starfsemi hófst á meðferðarheimilinu Háholti í Skagafirði 1. janúar 1999 í húsnæði sem Héraðsnefnd Skagfirðinga byggði sérstaklega fyrir starfsemina. Reksturinn er í höndum Sveins Allans Morthens uppeldisfræðings og er hann jafnframt forstöðumaður. Á heimilinu eru rými fyrir sex unglunga í senn, á aldrinum 13 til 18 ára. Stöðugildi að Háholti eru tíu, skv. þjónustusamningi, auk sálfræðings í 40% stöðu. Að Háholti vistast einkum þeir unglingar sem eru í miklum mótþróa og eru ekki reiðubúnir til að hefja meðferð. Meginmarkmið í meðferðarvinnunni er að vekja áhuga unglunganna á að takast á við vandamál sín og að koma í veg fyrir að þeir haldi áfram að skaða sjálfa sig og jafnvel aðra.

Unglingarnir taka þátt í heimilisstörfum, þeir stunda vinnu, íþróttir, hestamennsku og ferðalög til fjalla. Tilgangur meðferðarstarfsins er að efla ábyrgð unglunganna, þrek, félagsanda og víðsýni. Unglingarnir taka einnig þátt í viðtölum, hópmeðferð og fjölskyldusamstarfi.

2.4.9 *Götusmiðjan/Virkið*

Barnaverndarstofa veitti Götusmiðjunni – Virkinu starfsleyfi til reksturs meðferðarheimilis í september 1998. Áður hafði farið fram mat á starfseminni með tilliti til þess hvort æskilegt væri að þar vistuðust börn yngri en 18 ára. Í byrjun árs 1999 var síðan gerður þjónustusamningur um að tvö rými yrðu til ráðstöfunar fyrir Barnaverndarstofu. Auk þess hafði Virkið leyfi til að vista tvö börn til viðbótar á eigin forsendum. Unglingar geta verið í Virkinu í allt að fjóra mánuði en miðað er við dvöl í níu vikur.

Sumarið 1999 keypti Virkið húsnæði að Árvöllum á Kjalarnesi. Þar eru rými fyrir allt að 20 unglunga í senn. Sérhús er fyrir svefnaðstöðu og annað fyrir meðferðarstarf auk þess er lítið hús fyrir fjölskyldumeðferð, eftirmeðferð o.fl. Áformuð eru verulega aukin umsvif á árinu 2000.

2.4.10 *Jökuldalur*

Haustið 1999 var gerður samningur við sveitarstjórn Norður-Héraðs um afnot af Skjöldólfsstaðaskóla í Jökuldal til að reka meðferðarheimili fyrir unga vímuefnaneytendur. Þá var jafnframt gengið frá samningi við Georg Heide Gunnarsson og Hildu Gerd Birgisdóttur um þann rekstur. Samkvæmt samningnum hefst starfsemin í Jökuldal hinn 1. febrúar 2000 og mun heimilið veita sex unglungum vímuefnameðferð.

2.4.11 *Sérstök tímabundin úrræði*

Hinn 1. október 1995 tók gildi samningur Barnaverndarstofu og Teigs, fíkni- og fjölkvillaskorar geðdeildar Landspítalans. Í samningnum fólst að skorin tæki að sér að veita 16 til 18 ára unglungum áfengis- og vímuefnameðferð í tilraunaskyni. Auk afeitrunar og annarrar geðlæknismeðferðar var lögð rík áhersla á fjölskyldumeðferð. Ráðnir voru þrír ráðgjafar sem höfðu reynslu af starfi með ungu fólki. Að nokkrum mánuðum liðnum kom í ljós að árangur meðferðar á Teigi reyndist ekki sem skyldi. Fáir unglingar sóttust eftir meðferð og illa gekk að halda þeim í meðferð. Í ljósi þeirrar reynslu var það metið svo að meðferðarformið hentaði ekki og var samstarfi hætt í september 1996.

Barnaverndarstofa rak útibú frá meðferðarheimilinu á Bakkaflöt á garðyrkjubýlinu Laugamýri sem er í u.þ.b. 500 m fjarlægð. Þar voru vistaðir tveir unglingar í einu á tímabilinu febrúar 1996 til maíloka 1997 og var starfsemin

undir handleiðslu meðferðarstjóra og sálfræðings á Bakkaföt. Hér var aðeins um tímabundna starfsemi að ræða til að mæta brýnni þörf.

Fyrir kemur að vandamál barna þykja svo sértæk að vistun þeirra á þeim meðferðarheimilum sem fyrir hendi eru þykir ekki líkleg til árangurs. Í slíkum tilvikum hefur reynt nauðsynlegt að koma á fót sérúrræði. Í nóvember 1997 var þannig úrræði sett á laggir fyrir eitt barn. Það var gert að undan-gengnum úrskurði félagsmálaráðuneytis þar sem mælt var fyrir um það. Úrræðið var undirbúið af Barnaverndarstofu í nánú samstarfi við barna- og ungl-ingageðdeild Landspítala og félagsþjónustu. Barnaverndarstofa greiddi kostnað og hafði eftirlit með framkvæmd. Annað tilvik þar sem sambærileg úrlausn var veitt í máli var á árinu 1998.

2.5 Skólaganga barna í meðferð

Á meðferðarheimili Barnaverndarstofu sem staðsett eru á landsbyggðinni, auk meðferðarstöðvar ríkisins, Stuðla, vistast börn og unglingar sem eru skólaskyld og því þarf að sjá þeim fyrir kennslu í samræmi við ákvæði laga. Lengst af hefur verið stefnt að því að grunnskólar í næsta nágrenni við heimilin sjái um kennslu barnanna sem þar eru í meðferð hverju sinni.

Ákveðnir erfiðleikar sköpuðust við framkvæmd skólahlads á meðferðarheimilum þegar rekstur grunnskólans fluttist yfir til sveitarfélaganna árið 1996 en þá þurfti að tryggja greiðslu kennslukostnaðar til skólanna með öruggum hætti. Þeir erfiðleikar sem við var að glíma leystust í samráði við Samband íslenskra sveitarfélaga, Fræðslumiðstöð Reykjavíkur og Jöfnunarsjóð sveitarfélaga. Lausnin fólst í því að Barnaverndarstofa gekkst í greiðsluábyrgð vegna kennslukostnaðar gagnvart einstökum grunnskólum. Stofan á síðan endurkröfu á sveitarfélögin vegna kennslukostnaðar vistbarna. Með breytingu á reglugerð Jöfnunarsjóðs sveitarfélaga er sjóðnum nú heimilt að greiða Barnaverndarstofu skólakostnað vegna þeirra sveitarfélaga sem eiga rétt á framlögum úr sjóðnum. Hins vegar innheimtir Barnaverndarstofa kostnað beint frá Reykjavík og þeim sveitarfélögum öðrum sem ekki eiga rétt á Jöfnunarsjóðsframlagi.

Segja má að kennslutilhögun barna í langtímameðferð sé afar mismunandi eftir aldri þeirra og ástandi og eftir aðstæðum á hverju heimili. Fjölgun ungl-inga á framhaldsskólaaldri síðustu ár hefur hins vegar gert það að verkum að

nú þarf jafnframt að tryggja aðgang að framhaldsskólanámi og hafa mismunandi leiðir verið farnar í þeim efnum.

Á Stuðlum, meðferðarstöð ríkisins fyrir unglinga, hefur Einholtsskóli annast kennslu frá upphafi. Barnaverndarstofa þarf hins vegar að ganga frá samningum við einstaka skóla vegna langtímameðferðarheimila um kennslumagn að vori fyrir komandi vetur til að unnt sé að ráða kennara í tæka tíð. Oft er erfitt að sjá fyrir aldursskiptingu á einstökum heimilum fram í tímann. Þegar við það bætist að hluti nemenda er í framhaldsskólanámi getur þetta orðið flókið úrlausnarefni, ekki síst með hliðsjón af því að fjármögnun kemur frá ólíkum aðilum. Hér verður fjallað um tilhögun náms á einstökum heimilum.

Tilhögun kennslu hefur verið með eftirfarandi hætti:

Árbót í Aðaldal. Allan starfstíma heimilisins hefur grunnskólinn að Hafralæk starfrækt sérdeild fyrir nemendur samkvæmt samkomulagi við Barnaverndarstofu. Á stundum hefur einstökum nemendum þó verið kennt að Árbót. Stöðugildi voru lengst af 1,5 en fjölgaði í 2 þegar rekstrareiningin að Bergi tók til starfa. Síðastliðinn vetur var gerður samningur við Framhaldsskólann á Húsavík um að starfrækja sérdeild og er það fyrsta sérdeild í framhaldsskóla fyrir unglinga í meðferð.

Varpholt í Eyjafirði. Allan starfstíma Varpholts hefur Þelamerkurskóli sinnt kennslu grunnskólanema sem þar hafa dvalið. Fyrst var kennt á heimilinu en síðar var sett á laggirnar sérdeild í húsakynnum Þelamerkurskóla. Stöðugildi var rúmlega eitt en var 1,5 haustið 1999 þegar nemendum fjölgaði. Nemendur á framhaldsskólaaldri stunda nám við Verkmenntaskólann á Akureyri.

Bakkaflöt og Háholt í Skagafirði. Fyrsta árið á starfstíma Bakkaflatar annaðist Varmahlíðaskóli kennslu. Síðar var samið við Einholtsskóla í Reykjavík um kennsluna. Stöðugildi voru um 1,5 til hausts 1998 og eftir það 2. Sama tilhögun hefur verið að Háholti, en kennt er í húsakynnum heimilisins. Kennsla er einstaklingsbundin og nemum á grunnskóla- og framhaldsskólaaldri er kennt saman.

Hvítárþakki í Borgarfirði. Frá upphafi hefur grunnskólinn að Kleppjárnsreykjum annast kennsluna með rúmlega einu stöðugildi. Um er að ræða sérdeild. Framhaldsskólanemar hafa stundað fjarnám við Verkmenntaskólann á

Akureyri og er það fyrsta slíka tilraunin á meðferðarheimilum Barnaverndarstofu.

Geldingalækur á Rangárvöllum. Allt frá því að heimilið hóf starfsemi og til ársins 1998 var kennsla á vegum rekstraraðila enda gert að skilyrði að þeir hefðu kennaramenntun eða kennara í þjónustu sinni. Dæmi voru þó um að börn stunduðu nám við Grunnskólann á Hellu. Árið 1998 samdi Barnaverndarstofa við Grunnskólann á Hellu um að sjá um kennsluna en kennt hefur verið að Geldingalæk.

Torfastaðir í Biskupstungum. Rekstaraðilar hafa sjálfir séð um kennslu að Torfastöðum en annar þeirra er kennari að mennt. Af hálfu Barnaverndarstofu er vilji til að færa kennsluna í svipað fyrirkomulag og er á öðrum heimilum stofunnar.

Með hækkun sjálfræðisaldurs varð skylt að veita börnum á aldrinum 16 til 18 ára meðferð til jafns við yngri börn. Eins og fyrr er getið hefur þróunin orðið sú að aldursamsetning barna á meðferðarheimilum hefur breyst í þá átt að meðalaldur hefur hækkað en ekki hafði reynst unnt að tryggja unglingum á framhaldsskólaaldri kennslu við hæfi á meðan þeir vistuðust á meðferðarheimilum. Þess var því farið á leit við menntamálaráðuneytið að það stæði straum af kennslukostnaði 16 til 18 ára unglunga sem eru á langtímameðferðarheimilum.

Í desember 1999 gerðu menntamálaráðuneytið og Barnaverndarstofa með sér samkomulag um fjárframlag til þessa verkefnis. Í samkomulaginu er kveðið á um að ráðuneytið ábyrgist fjárframlag til kennslu framhaldsskólannemenda á meðferðarheimilum og er greitt fyrir hvern ungling sem nýtur reglulegrar kennslu í sem svarar níu mánuði á ári á meðan á vistun stendur. Samkomulag þetta er til þriggja ára og gildir fyrir árið 1999 og til 31. desember árið 2001.

2.6 Tölulegar upplýsingar um langtímameðferð

Í *töflum 2.10 og 2.11* kemur fram yfirlit yfir rýmisfjölda, stöðugildi, fjölda barna og nýtingu langtímameðferðarheimila. Á tímabilinu hefur rýmum fjölgað jafnt og þétt, úr 29 árið 1996 í 44 rými árið 1999, eða um 52%. Raunfjölgun vistunardaga er úr rúmlega 8.600 í rúmlega 13.000 eða um 50%.

Fjölgun barna sem vistast í langtímameðferð er enn meiri, frá 41 í 86, eða um 110%. Fjöldi stöðugilda eykst um rúm 30% á tímabilinu.

Nýting meðferðarheimilanna er almennt mjög góð. Minni nýting getur komið til af ýmsum ástæðum. Nefna má að óviðráðanlegar tafir geta orðið á innskrift barns, foreldrar hætta óvænt við að vista barn, tafir verða á framkvæmd hjá viðkomandi barnaverndarnefnd, eða óvænt útskrift barns. Ef börn eiga frátekin rými á meðferðarheimilum en mæta ekki á tilteknum tíma þá tapast nýtingardagar á viðkomandi heimili. Af þessum ástæðum er óraunhæft að reikna með fullri nýtingu alla daga ársins. Barnaverndarstofa hefur lagt mikla áherslu á góða nýtingu og grípur gjarna til aðgerða ef í ljós kemur að nýting rýma er ekki sem skyldi. Í byrjun árs 1997 varð ljóst að nýting meðferðarheimilisins að Sólheimum 17 yrði óviðunandi þar sem umsóknum um þá tegund meðferðar sem þar var veitt hafði fækkað mikið. Samið var við rekstraraðila um að hætta starfsemi á miðju ári. Sama þróun var varðandi meðferðarheimilið að Geldingalæk á árinu 1999. Í samkomulagi stofunnar við Barnaheill og í samningi við rekstraraðila hafði ætíð verið gert ráð fyrir að hámarksaldur barna við innskrift væri 12 ár. Umsóknum fyrir börn yngri en 12 ára fækkaði á árunum 1998 og 1999 svo sýnt þótti að ekki yrði þörf fyrir svo mörg rými. Samtökin Barnaheill féllust á að hækka aldursmörk en rekstraraðilar ekki. Samið var við þá um starfslok og nýir aðilar tóku við rekstrinum.

Ástæða er til að gjalda nokkurn varhug við samanburð á nýtingu einstakra meðferðarheimila þar sem komið hefur í ljós að skráning vistunardaga var nokkuð mismunandi eftir heimilum. Engu að síður gefa nýtingartölur hugmynd um það hvernig rekstrinum var háttáð. Nú er unnið að samræmdri skráningu í því skyni að geta betur fylgst með nýtingu og kostnaði.

Nokkrar sveiflur verða gjarnan í fjölda útskrifaðra barna á milli ára þar sem dvalarlengd er afar misjöfn (*sjá töflu 2.12*). Almennt eru vistunarsamningar gerðir til eins árs með endurskoðunarákvæði eftir sex mánaða dvöl. Þegar vistunarsamningur er endurnýjaður í annað skiptið eða oftár, þ.e. ef meðferð er ætlað að standa lengur en eitt ár, þarf sérstakt samþykki Barnaverndarstofu til. Meðallengd meðferðar er breytileg frá einu heimili til annars og getur farið nokkuð eftir sérhæfingu þeirra. Rétt er að vekja á því athygli að meðallengd dvalar er reiknuð miðað við inn- og útskrift á tiltekin heimili, en sama barn getur hugsanlega vistast á fleiri en einu heimili og raunverulegur dvalatími þess í meðferð því lengri. Reikna má með að þetta hafi verið algengara þegar líður á tímabilið í kjölfar fjölgunar rýma og aukinnar sérhæfingar heimilanna. Þetta á til dæmis við um sex börn á árinu 1999. Raunverulegur

meðferðartími barna er því nokkru lengri en tölur um meðallengd dvalar gefa til kynna. Þetta kann að skýra að hluta hvers vegna hækkun sjálfræðisaldurs skilar sér ekki í lengri meðallengd dvalar eins og hún er reiknuð. Að öðru leyti má áætla að áhrif hækkunar sjálfræðisaldurs á dvalarlengd sé ekki komin fram að fullu því allar tölur eru miðaðar við útskriftir.

Athyglisvert er að meðalaldur barna við útskrift úr langtímameðferð fer hækkandi og kemur sú hækkun fyrst og fremst fram á árinu 1999. Hér gætir að sjálfsögðu áhrifa hækkunar sjálfræðisaldurs. Lætur nærri að meðalaldur sé um 15 ár öll árin fram til ársins 1999 þar sem hann er nærri 16 ár.

Tafla 2.10 Fjöldi rýma, fjöldi vistaðra barna og stöðugildi á meðferðarheimilum 1996–1999

Heimili	Fjöldi rýma				Fjöldi vistaðra barna yfir árið				Fjöldi stöðugilda ¹			
	1996	1997	1998	1999	1996	1997	1998	1999	1996	1997	1998	1999
Árbót/Berg ²	5	6	6	10	8	9	8	16	8	8	8	13
Bakkaflöt ³	5	6	6	–	9	11	13	–	9,5	8,5	8,5	–
Geldingalækur	6	6	6	6	6	9	7	8	4	4	4	4
Laugamýri ⁴	2	2	–	–	2	2	–	–	2	2	–	–
Sólheimar 17 ⁵	5	5	–	–	8	4	–	–	3	3	–	–
Torfastaðir	6	6	6	6	8	11	9	10	4	4	4	4
Varpholt ⁶	–	4	6	8	–	6	11	13	–	4	4	4
Hvítárbakki ⁷	–	–	6	6	–	–	6	10	–	–	5	7
Háholt ⁸	–	–	–	6	–	–	–	17	–	–	–	10
Götusmiðjan-Virkid ⁹ ...	–	–	–	2	–	–	–	12	–	–	–	–
Alls/meðaltal	29	35	36	44	41	52	54	86	30,5	33,5	33,5	42

¹Fjöldi stöðugilda miðast við þjónustusamning. ²Á Árbót voru sex rými í upphafi árs 1999 en þeim fjölgaði í tíu frá apríl með tilkomu Bergs og stöðugildum úr átta í þrettán. ³Starfsemi að Bakkaflöt var hætt í lok ársins 1998. ⁴Tímabundin starfsemi var að Laugamýri 1996–1997.

⁵Heimilið að Sólheimum 17 var lagt niður um mitt ár 1997. ⁶Varpholt hóf starfsemi 1. júní 1997. Sjö rými voru í Varpholti frá febrúar til maí 1999 en þau voru átta frá októbermánuði 1999. ⁷Hvítárbakki hóf starfsemi 15. nóvember 1998. ⁸Starfsemi hófst að Háholti 1. janúar 1999.

⁹Flestir þeir sem á heimilinu dvöldu voru eldri en 18 ára og erfitt að leggja mat á vinnuframlag vegna rýma í samningi við Barnaverndarstofu sérstaklega.

Tafla 2.11 Vistunardagar, raunfjöldi og nýtingarhlutfall rýma 1996–1999

Heimili	Hámarksfjöldi vistunardaga				Raunfjöldi vistunardaga				Nýtingarhlutfall %			
	1996	1997	1998	1999	1996	1997	1998	1999	1996	1997	1998	1999
Árbót/Berg	2.190	2.190	2.190	3.266	1.890	1.752	2.004	2.975	86	80	92	91
Bakkaföt ¹	1.765	1.765	1.710	—	1.620	1.378	1.250	—	92	78	73	—
Geldingalækur	2.190	2.190	2.190	2.035	1.514	1.625	1.739	1.126	70	74	79	55
Laugamyri ²	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Sólheimar 17 ³	1.825	750	—	—	1.400	410	—	—	77	55	—	—
Torfastaðir	2.190	2.190	2.190	2.190	2.202	2.173	2.189	2.146	101 ⁴	99	100	98
Varpholt	—	840 ⁵	2.190	2.468	—	635	1.685	2.496	—	76	77 ⁶	101 ⁷
Hvítárbakk ⁸	—	—	282	2.190	—	—	254	2.199	—	—	90	100
Háhol ⁹	—	—	—	2.190	—	—	—	1.983	—	—	—	91
Götusmiðjan/Virkjó ¹⁰	—	—	—	646	—	—	—	365	—	—	—	(57)
Alls/meðaltal	10.160	9.925	10.752	14.985	8.626	7.973	9.126	13.290	85	77	85	90

¹Starfsemi að Bakkaföt var hætt í lok ársins 1998. ²Upplýsingar eiga ekki við. ³Heimilið að Sólheimum 17 var lagt niður um mitt ár 1997. ⁴Upplýsingar frá Torfastaðum eru ónákvæmar og alls ekki sambærilegar við önnur heimili. Af þeirri ástæðu ber að taka allar meðaltalstölur með fyrirvara. ⁵Varpholt hóf starfsemi 1. júní 1997. ⁶Lágar nýtingartölur. Varpholts árið 1998 skýrast að stærstum hluta af því að áætlanir vegna notkunar husnæðis stóðust ekki. ⁷Vegna tilfallandi aðstæðu voru fleiri börn á heimilinu nokkrum dögum lengur rýmafjöldi segir til um og því fer nýting yfir 100%. ⁸Heimilið hóf starfsemi 15. nóv. 1998. ⁹Starfsemi hófst að Háholi 1. janúar 1999. ¹⁰Starfsemi heimilisins sem hófst 12. febr. 1999 var flutt að Árvöllum á árinu og féll starfsemi niður af þeim ástæðum í nokkra mánuði. Dvalartími barna í Götusmiðjunni er mun styttri en á öðrum heimilum og því ekki sambærilegur, nýtingarhlutfall er birt skáletrað til upplýsingar en er ekki reiknað inn í meðaltalstölur. Þess ber að geta að hluti skjólstaðingahópsins var í dagleiddameðferð og er það ekki reiknað inn í nýtingartölur. Af þeirri ástæðu er nýtingarhlutfall ekki sambærilegt við önnur heimili.

Tafla 2.12 Fjöldi útskrifta í langtíma meðferð, meðalaldur barna við lok dvalar og dvalartími 1996–1999

	Fjöldi útskrifta			Meðallengt dvalar í dögum			Meðalaldur við lok dvalar			Lengsta dvöl í dögum			Stysta dvöl í dögum								
	96	97	98	99	96	97	98	99	96	97	98	99	96	97	98	99					
Árbót	3	5	4	6	997	514	312	205	16,7	15,5	15,3	16,5	1,475	1,035	542	463	708	105	151	39	
Bakkaföt ¹	8	12	13	—	181	119	96	—	14,9	14,8	15,3	—	304	209	161	—	104	29	2	—	
Geldingalækur ²	3	3	4	2	186	1.027	326	1.366	12,3	12,3	11,5	12,5	783	1.160	501	2.025	30	780	197	707	
Sólheimar 17 ³	4	4	—	—	290	339	—	—	16,3	15,7	—	—	485	485	—	—	15	90	—	—	
Torfastaðir	3	5	3	4	381	508	406	665	15,3	16,2	16,0	16,5	412	715	722	853	350	255	134	391	
Varpholt ⁴	—	6	5	5	—	106	273	319	—	14,5	15,8	16,5	—	142	301	437	—	46	238	24	
Hvítárbakk ⁵	—	—	—	5	—	—	—	211	—	—	—	—	—	—	—	—	—	407	—	—	34
Háhol ⁶	—	—	—	11	—	—	—	109	—	—	—	—	—	—	—	—	—	243	—	—	32
Götusmiðjan ⁷	—	—	—	12	—	—	—	(33)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	78	—	—	—
Alls/meðaltal	21	35	29	45	348	332	220	317	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

¹Starfsemi að Bakkaföt var hætt í lok ársins 1998. ²Árið 1996 voru upplýsingar um starfsemi á Geldingalæk ekki traustar, ónákvæmar tölur eru skáletraðar. ³Heimilið að Sólheimum 17 hætti starfsemi um mitt árið 1997. ⁴Varpholt hóf starfsemi 1. júní 1997. ⁵Hvítárbakk hóf starfsemi 15. nóvember 1998. ⁶Starfsemi hófst að Háholi 1. janúar 1999. ⁷Dvalartími í meðferð hjá Götusmiðjunni er ekki sambærilegur við önnur heimili og er hann birtur til upplýsingar en er ekki reiknaður inn í meðallengt dvalar á meðferðarheimilum.

2.7 Starfsleyfi til heimila

Á tímabilinu 1995–1998 byggði leyfisveiting til sumarþúða og sumardvalarheimila á sérstakri reglugerð. Þróun undanfarinna ára hefur þó orðið sú að starf af þessum toga hefur orðið fjölbreytilegra en þó sambærilegt sumardvöl í öllum höfuðatriðum. Árið 1998 gengu því í gildi nýjar reglur (nr. 401/1998) staðfestar af félagsmálaráðuneyti um starfsemi hvers konar heimila sem tilgreind eru í 51. gr. bvl. Leystu þær reglur af hólmi fyrrnefnda reglugerð. Samkvæmt hinum nýju reglum er starfsemi hvers konar vistheimila, meðferðarheimila, hjálparstöðva, neyðaratahvarfs, auk sumardvalarheimila og sumarþúða, háð leyfisveitingu Barnaverndarstofu. Í reglunum segir að fyrir hverju heimili skuli vera rekstraraðili sem beri ábyrgð á öllu því starfi sem þar fer fram og að leyfisveiting sé m.a. háð ýmsum skilyrðum. Af þeim má nefna að umsókn skal berast eigi síðar en sex vikum áður en fyrirhuguð starfsemi hefst, tiltekna upplýsingum skulu liggja fyrir um hagi umsækjanda svo sem menntun hans og starfsreynslu, fjölda starfsfólks og menntun, starfstíma heimilis, aldur dvalarbarna, fjölda þeirra og dvalartíma í senn. Þá skal liggja fyrir sakavottorð umsækjanda og þess sem veitir heimilinu forstöðu sé hann annar, meðmæli til handa hinum sömu, mat slökkviliðsstjóra á húsnæði, leyfi byggingarnefndar og starfsleyfi heilbrigðisnefndar.

Í reglunum er jafnframt mælt fyrir um að leitað sé umsagnar barnaverndarnefndar á þeim stað sem heimili mun starfa og leitaði Barnaverndarstofa umsagnar í öllum tilvikum. Þá ritaði Barnaverndarstofa nefndunum bréf í kjölfar leyfisveitingar þar sem tilkynnt var að viðkomandi heimili hefði hlotið starfsleyfi og kynnti rækilega eftirlitshlutverk nefndanna.

Í *töflu 2.13* er að finna yfirlit yfir þau heimili sem hlutu starfsleyfi Barnaverndarstofu á árunum 1995 til 1999. Gildistími starfsleyfis kemur fram á þann hátt að sé fjölda barna sem dvelja mátti getið tiltekið ár, segir það jafnframt til um gildistímann. Eins og sjá má er fjöldi þeirra barna sem dvelja má á heimilunum svipaður frá ári til árs eða um 500 börn. Flest heimilanna starfa aðeins hluta úr ári, oftast en ekki yfir sumartíma og gildistími starfsleyfis er aðeins þann tíma. Algengast er að börn dvelji stuttan tíma í senn, viku tíma eða svo. Samkvæmt reglum er ekki unnt að veita leyfi til lengri tíma en eins árs þegar sótt er um í fyrsta sinn. Sé um viðvarandi starfsemi að ræða getur Barnaverndarstofa gefið út leyfi til fimm ára hið mesta. Sá sem rekur heimili skal þó samkvæmt reglum gera stofnunni grein fyrir öllum meiriháttar breytingum sem verða á starfi heimilis á milli ára.

Í *töflunni* kemur fram að ívíð fleiri heimili eru rekin af félagasamtökum en

einstaklingum. Í sumum tilvikum er matsatriði hvort telja eigi heimili rekið af einstaklingum eða samtökum þar sem tengsl samtaka sem sækja um við þann sem veitir heimili forstöðu, eru ekki alltaf skýr. Eins og sjá má í töflunni dvelja að jafnaði mun fleiri börn á þeim heimilum sem rekin eru af félagasamtökum. Margar hinna stærri sumarþúða hafa verið reknar í áratugi. Meiri hreyfing er á rekstri þeirra heimila sem rekin eru af einstaklingum. Sum þeirra starfa í nokkur ár samfleytt en hætta svo starfsemi. Mörg heimilanna byggja starf sitt á kristilegum lífsgildum. Það á við um heimili sem rekin eru af KFUM og K sem og þau sem með einum eða öðrum hætti tengjast stofnunum Þjóðkirkjunnar. Samtökin Children's International Summer Villages hafa undafarin ár stefnt hingað til lands nokkrum fjölda barna af ólíku þjóðerni, en íslensk börn taka einni þátt í starfinu. Börnin dvelja saman í viku tíma. Markmiðið með starfinu að börn af ólíku þjóðerni nái að kynnast og starfa saman.

Tafla 2.13 Heimili sem hlutu starfsleyfi Barnaverndarstofu 1995–1999*

Nafn heimilis	1995	1996	1997	1998	1999	Rekstrarform
Arnbjarnarlækur	–	–	–	–	12	Einkarekið
Álftanesskóli Bessastaðahreppi	32	–	–	–	–	Félagasamtök
Áshóll í Grýtubakkahreppi	–	6	–	–	–	Einkarekið
Ástjörn í Kelduhverfi	80	80	80	80	70	Félagasamtök
Glæsibær í Skagafirði	–	15	15	15	12	Einkarekið
Hafralækjaskóli í Aðaldal	26	26	26	–	–	Félagasamtök
Hlégarður, Hvanneyri	–	–	–	–	8	Einkarekið
Holt í Önundarfirði	10	10	–	–	–	Einkarekið
Hraun í Grímsnesi	16	16	16	15	16	Einkarekið
Ingólfshvoll í Ölfusi	–	–	12	–	–	Einkarekið
Kaldársel við Hafnarfjörð	38	38	38	38	38	Félagasamtök
KFUM við Hólavatn Eyjafirði	24	24	24	–	24	Félagasamtök
Kirkjumst. við Eiðavatn	40	40	–	–	40	Félagasamtök
Klébergsskóli	–	–	–	48	40	Félagasamtök
Miðskáli undir Eyjafjöllum	12	–	–	–	–	Einkarekið
Nínukot	–	6	8	10	–	Einkarekið
Núpur II í Fljótshlíð	9	9	9	–	–	Einkarekið
Núpur í Dýrafirði	50	24	24	24	25	Félagasamtök
Riftún í Ölfusi	22	22	22	–	–	Félagasamtök
Skagfjörðsskáli, Þórsörk	–	–	–	–	16	Félagasamtök
Syðra-Laugaland	–	–	–	–	10	Einkarekið
Úlfjótsvatn	50	50	50	50	55	Félagasamtök
Vatnaskógur	95	95	95	95	95	Félagasamtök
Vindáshlíð í Kjós	67	67	67	67	67	Félagasamtök
Ævintýraland, Reykjum Hnútaf.	–	–	–	72	100	Einkarekið
Ölver í Leirársveit	40	40	40	42	42	Félagasamtök

* Þar sem getið er fjölda barna má jafnframt sjá hvaða ár starfsleyfi var veitt. Sé fjöldi ekki getið við tiltekið ár hafði heimili ekki starfsleyfi það ár.

Fátítt er að hafnað sé alfarið umsóknum um rekstur heimila en svo fór þó um eina umsókn árið 1996. Sama ár hafnaði Barnaverndarstofa að veita öðru heimili rekstrarleyfi að svo stöddu en það var veitt síðar eftir að skilyrðum hafði verið fullnægt.